

De weg naar een federaal land

**Politiek en democratie in
België sinds WO I**

De weg naar een federaal land

Eric Van de Castele

Politiek en democratie in
België sinds WO I

ACADEMIA
PRESS

Uitgeverij Academia Press
Coupure Rechts 88
9000 Gent
België
www.academiapress.be

Uitgeverij Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij, de boeken- en multimediodivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

ISBN 978 94 014 9511 0
D/2023/45/499
NUR 680

Eric Van de Castele
De weg naar een federaal land - Politiek en democratie in België sinds WO I
Gent, Academia Press, 2023, vi + 317 pp.

Negende, herziene editie 2023
Eerste druk, 2009

Vormgeving cover: Studio Lannoo en Keppie & Keppie
Vormgeving binnenwerk: Bananas.net
Foto frontcover: Filip Claus

© Eric Van de Castele & Uitgeverij Lannoo nv, Tielt

We hebben ons uiterste best gedaan om alle copyrighthouders te traceren. Indien we daar toch niet helemaal in geslaagd zouden zijn, kunt u contact met ons opnemen: Academia Press, Coupure Rechts 88, 9000 Gent.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Inleiding	1
Hoofdstuk 1. Een historische schets van de taalstrijd: van de scheiding der Nederlanden tot de Belgische Revolutie	3
DE KENMERKEN VAN HET NATIONALISME	5
HET BELGISCHE NATIONALISME	10
DE PRILLE VLAAMSE BEWEGING	14
DE EERSTE TAALWETTEN	17
DE VERFRANSING VAN BRUSSEL	19
PASMUNT (1)	20
Hoofdstuk 2. De eeuwwisseling: Vlaanderen tegenover Wallonië	23
LIMBURGSE ONDERGROND	24
RUGDEKKING	25
HET ONTSTAAN VAN DE WAALSE BEWEGING	26
DE GELIJKHEIDSWET EN DE BELGISCHE ZIEL	27
DE VREES VOOR KATHOLIEKE OVERHEERSING	28
<i>LETTRE AU ROI</i> : HET WAALSE NATIONALISME	30
DE DRIE KRAAIENDE HANEN	31
Hoofdstuk 3. De Grote Oorlog, 1914-1918	35
DE AANLEIDING	35
DE NIEUWE OORLOGSMORAAL	36
HET CONFLICT TUSSEN KONING ALBERT I EN DE REGERING	37
BELGIË TOT AAN DE RIJN	40
Hoofdstuk 4. De frontbeweging	43
ALLES VOOR VLAANDEREN – VLAANDEREN VOOR KRISTUS	44
OPEN BRIEF AAN ALBERT I	46
DOODSTRAF	47

Hoofdstuk 5. Het activisme	49
DE FLAMENPOLITIK	51
DE BEWEEGREDEKENEN VAN DE ACTIVISTEN	52
DE RAAD VAN VLAANDEREN	55
DICTATUUR	56
Hoofdstuk 6. Het interbellum, 1918-1939	59
DE INVOERING VAN HET ALGEMEEN ENKELVOUDIG MANNELIJK STEMRECHT (AEMS)	60
DE COUP VAN LOPPEM	61
DE PARTIJEN EN DE POLITIEKE KRACHTSVERHOUDINGEN NA DE VERKIEZINGEN VAN 16 NOVEMBER 1919	62
De katholieke partij	63
De Liberale Partij	66
De Belgische Werkliedenpartij (BWP)	67
RUILVERHOUDING	69
DE VERDEELDE VLAAMSE BEWEGING	70
DE FRONTPARTIJ VERSUS HET KATHOLIEKE FLAMINGANTISME	71
VLAANDEREN EERST	73
DE TAALWETGEVING VAN 1921 EN 1923	74
DE TAALWETTEN VAN 1931-1935	76
DE MEERDERHEIDSMENTALITEIT VERSUS HET FEDERALISME	77
GEEN KLERIKALE EILANDEN	78
CRUCIALE VRAAG	79
PASMUNT (2)	80
DE RUK NAAR RECHTS	81
DE FINANCIËLE EN ECONOMISCHE CRISIS	82
DE CRISIS VAN DE PARLEMENTAIRE DEMOCRATIE	84
DE NIEUWE ORDE	86
DE NIEUWE ORDE EN DE PARTIJEN	87
DE UITERST RECHTSE PARTIJEN	92
REX	92
FASCISME	93
HET VERDINASO	94
HET VNV	95
HET VNV EN DE RECHTS-REVOLUTIONAIRE BEGINSELEN	98
Hoofdstuk 7. De Tweede Wereldoorlog, 1940-1945	103
DE TWEEDE WERELDOORLOG EN DE AANLEIDING TOT DE KONINGSKWESTIE	103
INTUSSEN IN HET BEZETTE LAND	105
LEOPOLD III EN DE AANWEZIGHEIDSPOLITIEK VAN HET MINSTE KWAAD	106

DE GALOPIN-DOCTRINE	106
DE VLAAMSE COLLABORATIE	108
DE GREEP NAAR DE MACHT	109
DE BESTUURLIJKE EN DE CULTURELE COLLABORATIE	110
DE POLITIONELE EN CRIMINELE COLLABORATIE	112
HET VERDRONKEN SCHIP	113
NAAR HET OOSTFRONT	115
HET VERZET	117
HET GEHEIM LEGER EN HET ONAFHANKELIJKHEIDSFRONT	118
DE COLLABORATIE IN WALLONIË	120
Hoofdstuk 8. De naoorlogse sociale democratie	123
DE VOORGESCHIEDENIS	123
De opkomst van de sociale democratie tijdens het interbellum	123
De afbraak van de sociale democratie tijdens de Tweede Wereldoorlog	127
HET 'FORDISME'	128
HET HERSTEL EN DE UITBOUW VAN DE SOCIALE DEMOCRATIE	129
De vijf basisprincipes voor een naoorlogse sociaal-economische politiek	129
De ondertekening van het sociaal pact op 24 april 1944	134
Hoofdstuk 9. Van de koningskwestie naar het akkoord van Hertoginnedal, 1944-1963	137
HET VERLOOP VAN DE KONINGSKWESTIE	138
DE BESTRAFFING VAN DE COLLABORATIE	141
DE BURGERLIJKE DOOD	143
NAAR DE TAALAKKOORDEN VAN 1961-1963	144
DE PROBLEMATIEK BRUSSEL EN DE RAND: VLAAMSE POLITICI VERSUS FRANSTALIGE	147
AANSTORMEND TALENT	149
DE TAALAKKOORDEN VAN 1961-1963	150
FACILITEITEN	151
Hoofdstuk 10. Een maatschappij in beweging	153
DE EXPANSIEWETTEN: VLAANDEREN HAALT WALLONIË IN	153
EEN CULTURELE REVOLUTIE	157
DE RELLEN, DE REBELLEN EN DE STUDENTENPROTESTEN IN AMSTERDAM, LEUVEN	
EN PARIJS	159
Provo: Amsterdam 1965	159
Leuven '66	160
Leuven-Parijs '68	163
DE MAATSCHAPPELIJKE EN SOCIALE ONTWIKKELINGEN IN DE JAREN 1960-1970	167
Het Tweede Vaticaans Concilie	168

De ontkerkelijking	169
De linkse tijdsgeest, de postmateriële waarden, de nieuwe sociale bewegingen en de lokale actiegroepen	171
ENKELE POLITIEKE GEVOLGEN VAN DE TIJDSGEEST	173
De electorale ontzuiling	173
AMADA (Alle Macht Aan De Arbeiders)	173
De doorbraak van de Volksunie (VU)	175
Intermezzo: De verschillen tussen een zweeppartij, een oppositiepartij en een beleidspartij	178
Agalev	181
Hoofdstuk 11. De staatshervorming van 1970: Vlaanderen verliest zijn politieke meerderheid	187
DE BESCHERMINGSMECHANISMEN	187
DE MINISTERRAAD, DE MINISTERS, HET KERNKABINET EN DE STAATSSECRETARISSEN	188
WAT GEBEURT ER INDIEN EEN MINISTER, MEERDERE MINISTERS OF EEN VOLLEDIGE PARTIJ HET FUNDAMENTEEL ONEENS IS MET EEN (REEDS) GENOMEN BESLISSING IN DE MINISTERRAAD OF IN HET KERNKABINET?	189
DE STAATSSECRETARISSEN	191
DE BIJZONDERE MEERDERHEID	192
AAN DE BEL	193
DE STAATSHERVORMING VAN 1970 EN DE OPRICHTING VAN CULTUURRADEN	193
Hoofdstuk 12. Toenemende spanningen tussen de gemeenschappen, 1970-1977	195
MET TWEE OF MET DRIE?	195
DE LINKS-LIBERALE FEDERALISTISCHE PARTIJEN	197
HET CONFLICT TUSSEN DE FEDERALISTEN EN DE UNITARISTEN	198
VAN GEMEENSCHAP TOT GEMEENSCHAP	199
VOOR ELK WAT WILS	200
GEEN VIERKANTE METER GROND	201
Hoofdstuk 13. Het Egmontpact, de staatshervorming van 1980 en de zeven regeringen, 1977-1981	205
Hoofdstuk 14. De vorming van de Belgische federale staat: de derde en de vierde staatshervorming	207
DE BELGISCHE TAART	207
JOSÉ HAPPART EN DE KWESTIE VOEREN	208
DE DRIE FASES VAN DE DERDE STAATSHERVORMING	209

DE BIJZONDERE FINANCIERINGSWET, HET SYSTEEM VAN DOTATIES EN DE BESTEDINGSAUTONOMIE	210
ZWARTE ZONDAG (1991), DE SINT-MICHIELSAKKOORDEN (1993) EN DE ECOTAKS	214
Hoofdstuk 15. De vijfde en de zesde staatshervorming	219
BRUSSEL-HALLE-VILVOORDE, DE FACILITEITEN EN DE ZESDE STAATSHERVORMING	220
DE FACILITEITEN EN DE 'RUGZAKFRANSTALIGEN'	224
DE GELDSTROMEN, DE FISCALE AUTONOMIE EN DE ZESDE STAATSHERVORMING	225
VERLATINGSANGST	227
MEER FISCALE AUTONOMIE	229
Hoofdstuk 16. De inrichting van de Belgische federale staat	233
DE FEDERATIE	233
DE GEWESTEN	234
Voor wat hoort wat	235
Paniek	235
DE GEMEENSCHAPPEN	236
De gemeenschapscommissies	238
Hoofdstuk 17. Een blik op de toekomst: naar een model met vier deelstaten?	241
EN BRUSSEL?	244
WAT MET HET VERSNIJPERDE FEDERALISME?	247
VAN FEDERAAL NAAR CONFEDERAAL?	251
Hoofdstuk 18. Het huidige Belgische kiessysteem	257
HET BELGISCHE KIESRECHT	257
DE (AFSCHAFFING VAN DE) OPKOMSTPLICHT EN DE PROCENTUELE KIESDREMPEL	260
DE KANDIDATEN, DE PARTIJEN EN DE ORGANISATIE VAN DE VERKIEZINGEN	261
Hoofdstuk 19. De werking van de Belgische parlementaire democratie: de indirecte of de vertegenwoordigende democratie	265
DE WETGEVENDE MACHT	265
Omschrijving	265
De taken van de wetgevende macht	266
DE UITVOERENDE MACHT	276
Welke instellingen behoren tot de uitvoerende macht?	276
Welke taken neemt de uitvoerende macht op?	276
HET DEMOCRATISCH TEKORT	280
DE ZEVEN VORMEN VAN ALTERNATIEVE INSpraak OF BURGERDEMOCRATIE	283
De vijf alternatieve vormen van inspraak op het lokale niveau	284
De deliberatiedemocratie	286

Hoofdstuk 20. De evolutie van de Belgische parlementaire monarchie sinds Albert I	291
BOUDEWIJN EN DE KOLONIE CONGO	293
HET ONDERGAAN VAN DE FEDERALISERING VAN BELGIË	295
DE ABORTUSKWESTIE	298
DE 'AANWEZIGHEIDSKONING'	301
Figuren	305
1. DE BELGISCHE FRONTLIJN TIJDENS WO I	305
2. BELGIË OP KAART	306
3. HET HOOFDSTEDELIJK GEWEST EN DE FACILITEITENGEMEENTEN	307
4. BRUSSEL-HALLE-VILVOORDE	308
5. DE DUBBELE MEERDERHEID IN HET BRUSSELSE PARLEMENT	308
6. DE GEMEENSCHAPSCOMMISSIES	309
7. HET BELGISCHE LABYRINT	310
Bibliografie	311

Inleiding

België evolueerde van een eenheidsstaat naar een federale staat. Dat proces startte vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw toen de talenkwestie op de parlementaire agenda kwam, en versnelde na de Eerste Wereldoorlog met de opkomst van het Vlaams-nationalisme. Naar aanleiding daarvan gaan we grondig in op de kenmerken van het nationalisme.

Overigens plaatsen we het federaliseringsproces tegen de achtergrond van demografische, sociaal-economische en partijpolitieke ontwikkelingen. We beschrijven de evoluerende verhoudingen tussen de politieke wereld en de Belgische monarchie sinds de Eerste Wereldoorlog en de bewogen periode van het interbellum waarin partijen en bewegingen opschoven naar de Nieuwe Orde. Dat brengen we in verband met de toenmalige economische crisis en vooral met de crisis van de parlementaire democratie. Dat laat de lezer toe de uitdagingen van de huidige parlementaire democratie beter te begrijpen.

We achten het immers essentieel dat jongeren de kenmerken, de fitnesses, de sterktes en de zwaktes van de huidige parlementaire democratie kennen. Daarnaast gaat in dit handboek de volle aandacht, met een blik op alternatieve en nieuwe vormen van democratie zoals burgerparticipatie.

We willen de voor België unieke ontwikkeling van de sociale democratie niet veronachtzamen, met zijn specifieke overlegmethodes tussen werkgevers en werknemers en de verschillende mechanismen om de burger sociaal te beschermen en de koopkracht te behouden. De Belgische sociale democratie kwam na de Tweede Wereldoorlog tot volle ontwikkeling en is vandaag zoals de parlementaire democratie onderhevig aan uitdagingen.

Het naoorlogse politieke en sociale bestel kende na de Tweede Wereldoorlog meerdere grondige veranderingen, aangestuurd door processen van individualisering, ontkerkelijking en ontzuiling. De culturele revolutie van de tweede helft van de jaren 1960 speelde daarbij de rol van aanjager en daarom gaan we er uitgebreid op in. Toen ook verscherpten de conflicten tussen de gemeenschappen in ons land, in het bijzonder als gevolg van de veranderde sociaal-economische

verhoudingen tussen het noorden en het zuiden. Vanaf toen concentreerde de Vlaamse beweging zich ook op het probleem Brussel en de Rand.

Wat volgde waren opeenvolgende lange en moeizame communautaire onderhandelingen met bijbehorende regeringscrises die een uniek federaal land te weegbrachten. Het ligt in onze bedoeling de complexiteit daarvan zo helder mogelijk uit te leggen met behulp van tekst en illustraties en met een blik op de toekomst. Wij geloven immers in de mogelijkheden van jongeren om complexere zaken te vatten en de interesse daarvoor op te wekken.

Wij vonden het daarbij niet raadzaam om dit in een historisch canon van afzonderlijke gebeurtenissen te situeren, hoe nuttig ook voor sommige doelgroepen. We willen een gegeneraliseerde en multidisciplinaire kennis aanbieden om het vermogen tot analyse, inzicht en het leggen van verbanden aan te scherpen.

Met dank aan Rik Van Cauwelaert voor het nalezen van bepaalde hoofdstukken in verband met de financieringswet.

HOOFDSTUK 1

Een historische schets van de taalstrijd: van de scheiding der Nederlanden tot de Belgische Revolutie

In 1585, na de Val van Antwerpen, gaven de Zuidelijke Nederlanden (het huidige België) zich over aan de katholieke Spanjaarden. Ongeveer de helft van de bevolking uit steden als Gent en Antwerpen vluchtten daarna naar de Noordelijke Nederlanden of het huidige Nederland, dat een onafhankelijke, protestantse en zeer welvarende republiek werd. Precies die Vlaamse stedelijke middenklasse was vanaf de Bourgondische periode de behoeder van de zich ontwikkelende Nederlandse standaardtaal. Door de vlucht van de Zuid-Nederlandse middenklasse verloederde die prille Nederlandse standaardtaal in de Vlaamse steden. Dat was ook het geval in Brussel, dat tot en met de Bourgondische periode open-top een Nederlandstalige stad was.

Tot 1713 heersten de Spaanse vorsten over de Zuidelijke Nederlanden. Ze richtten hun beleid voornamelijk op de belangen van het platteland, waar de doorsnee bevolking zich enkel in dialecten uitdrukte. Vlaamse steden als Brugge, Gent en Antwerpen verloren aan prestige in vergelijking met de Bourgondische periode, terwijl Brussel een opgang kende. Daar vestigden de absolute Spaanse vorsten centrale instellingen, waaronder ministeries, administraties en culturele huizen, waarin voor de interessante functies enkel de kennis van het Frans vereist was. Daardoor drukte de hogere elite van Brussel zich voortaan in het Frans uit.

Tijdens de Oostenrijkse periode van 1713 tot 1794 werd de verfransing van de hogere elite van Brussel, en in minder mate van die van Vlaanderen verdergezet. Bovendien hield de verwaarlozing van de Nederlandse standaardtaal aan. De bekende Brusselse advocaat Jan Baptist Verlooy nam dit op de korrel, maar zijn invloed was te gering om het tij te keren. Aan de vooravond van de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden door de Franse revolutionairen in 1795 was de

verfransing meer in Brussel doorgedrongen dan in Vlaanderen, vooral in de hofkringen, bij de aristocratie, de hogere geestelijkheid, de hogere burgerij en in de mondaine en artistieke middens. De rest van de Vlaamse en Brabantse bevolking drukte zich doorgaans nog altijd in Vlaamse dialecten uit.

Van 1794 tot 1814 voerde de Franse bezetter een bewuste en doorgedreven Franse taalpolitiek, door middel van dwingende taalwetten. In de centrale besturen van Brussel, in alle lokale en stedelijke besturen van het land, in alle administraties, in het middelbaar en in het hoger onderwijs van het hele land, in het gerecht, in het leger en in de diplomatie, werd het Frans de enige wettelijk toegestane taal. Ook straten en pleinen kregen een Franse benaming, terwijl Vlaamse winkeliers en horeca-uitbaters aangemaand werden hun zaak minstens in de twee talen aan te prijzen.

Het gevolg daarvan was dat niet alleen de hogere klasse, maar ook een deel van de middenklasse verfransde. Dat gebeurde vooral in Brussel en in de grotere Vlaamse steden. Wie toen in Vlaanderen, Wallonië en Brussel enig aanzien wou verwerven, zich professioneel wou ontwikkelen of de moderniteit toejuichte, leerde Frans. Overigens kwam een behoorlijk aantal Franse inwijkelingen en vluchtelingen zich in de hoofdstad vestigen om daar de interessante en lucratieve jobs aan te nemen. Voor een aangroeiende groep van industriëlen, bankiers, groothandelaars, rechters, advocaten, professoren, hogere ambtenaren, journalisten en uitgevers was het Frans de cultuurtaal bij uitstek. Ongeveer een kwart van de Brusselaars werd bijgevolg Franstalig. Maar de overgrote meerderheid van de bevolking, zeker op het platteland, bleef tijdens de Franse periode het dialect of de volkstaal gebruiken. Zelfs in Wallonië spraken de kinderen uit de lagere klassen nog steeds een Waals dialect. In 1797 besliste een centrale dienst in Parijs om de Franse gestemde wetten in het Nederlands te vertalen, zodat de gewone Vlaamse bevolking er weet van kon krijgen.

In 1815, meteen na het Congres van Wenen, werden de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden terug herenigd. De Nederlandse koning Willem I kwam aan het hoofd te staan van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Vanaf 1823 legde hij door middel van taalwetten het gebruik van het Nederlands op in de vier Vlaamse provincies én in Brussel. De Nederlandse koning spitste zijn taalpolitiek eerst toe op het onderwijs. En met succes. Noord-Nederlandse leraren kwamen in het openbare Vlaamse lager en middelbaar onderwijs in het Nederlands les geven, en deden het analfabetisme in Vlaanderen met 10% dalen. In de door Willem I opgerichte rijksuniversiteiten van Leuven, Gent en Luik

was het Latijn de onderwijstaal, maar in elk van deze universiteiten stond een leerstoel 'Nederduitse Letterkunde en Welsprekendheid' op het programma.

Eind jaren 1820 was de vernederlandsing van het openbare leven in Vlaanderen zo goed als probleemloos verlopen. In Brussel sloeg de verplichte vernederlandsing minder goed aan. We weten dat daar ondertussen een kwart van de bevolking verfranst was. Die Franstalige Brusselse bovenlaag misprees ook het Nederlands. In de Brusselse pers, voornamelijk bemand door inwijkelingen uit Frankrijk, werden de lezers tegen het Nederlands opgejut.

Net voor het uitbreken van de Belgische Revolutie, in augustus 1830, vormde de wettelijke vernederlandsing een bron van toenemende ergernis tegen het autoritaire beleid van de Nederlandse koning. Ook de top van de katholieke kerk en de gewone pastoors verwierpen 'het Hollands' omdat dit de taal was van de antikatholieke protestanten. De liberale middenklasse uit Brussel, maar ook die uit Vlaamse steden als Gent, keek neer op het Nederlands en wilde het niet aanleren. Katholieken en liberalen organiseerden samen meerdere acties tegen de 'taaldwang' van de Nederlandse koning. Dat protest lag mee aan de basis van de succesvolle Belgische Revolutie.

De Nederlandse koning Willem I komt de verdienste toe het Nederlands in Vlaanderen van de ondergang te hebben gered. Hij deed het Nederlands optillen tot een hoogstaande standaardtaal die door de Vlaamse intelligentsia van rechters, leraren en professoren gebezigd werd. Die Vlaamse intellectuelen vormden na de revolutie de voorhoede van de Vlaamse beweging. De Nederlandse taalpolitiek was echter van te korte duur om de algemene ontwikkeling van het Nederlands in Vlaanderen en in Brussel te bevorderen. Daardoor bleef de hogere klasse hoofdzakelijk de Franse taal aanprijzen en was de verspreiding van een algemeen Nederlands bij de lagere klassen te gering.

DE KENMERKEN VAN HET NATIONALISME

Wetenschappers antwoorden vooral ontkennend op de vraag of het nationalisme een zelfstandige politieke ideologie is. Het nationalisme is zo goed als altijd verbonden met andere ideologieën, levensbeschouwingen en denkrichtingen. Dat is een eerste en zeer belangrijk kenmerk van het nationalisme. Een rist voorbeelden toont dit aan. Zo was het Belgische nationalisme vanaf 1831 tot het laatste kwart van de negentiende eeuw vooral met het liberalisme verbonden.

De liberalen versmolten het Belgische nationalisme met het modernisme en met de vooruitgangswaarden van de Verlichting. Daarover verderop meer.

Vanaf omstreeks 1850 ging het Duitse nationalisme hand in hand met het opkomende conservatisme en met de drang naar romantiek. Sommige Duitse filosofen kenden het Duitse volk een bijzondere rol toe. Deze zogenaamde 'Duitse idealisten' meenden dat het Duitse volk de geestelijke leiding over Europa moest nemen. Op die manier speelde het Duitse nationalisme de superioriteit van het eigen volk uit, wat gepaard ging met de drang naar culturele homogeniteit en de afwijzing van het 'volksvreemde'.

Omstreeks de eeuwwisseling werd het nationalisme ook gelinkt aan het racisme. Dat gebeurde in meerdere Europese landen en vooral in Duitsland, Frankrijk, Italië, het Verenigd Koninkrijk en de Balkanlanden. Daar werden begrippen als 'natie' en 'volk' alsmatig pertinent met een biologische en genetische afstamming vereenzelvigd. Bovendien beschouwde men bepaalde rassen als inferieur en andere als superieur. Racistische denkers als de Franse aristocraat en diplomaat Joseph Arthur de Gobineau pleitten voor een raszuiver Europa waarin geen plaats meer voorbehouden was voor naar hun mening inferieure rassen als de zwarten, de Aziaten en de Joden.

In het Oostenrijkse Wenen van het fin de siècle ging het nationalisme ook gepaard met het populisme. In Wenen deelde de populistische burgemeester Karl Leuger de lakens uit van 1897 tot 1910. Essentieel aan het populisme is dat de samenleving wordt ingedeeld in twee tegenstrijdige groepen: het ingoede volk tegenover de inslechte elite. Een populistische leider beweert het op te willen nemen voor de belangen van het ingoede volk en keert zich tegen de inslechte elite. De populist ziet het ingoede volk als 'brave' en 'hardwerkende' mensen en brandmerkt alle elites als 'wereldvreemd', 'corrupt' en 'onbekwaam'. Populisten waren zich bijgevolg tegen het hele systeem. Ze hebben het daarbij niet alleen op de politieke elite gemunt. Ze halen ook de financieel-economische elite en de toonaangevende media door de mangel. De populist verkondigt de boodschap bereid te zijn in naam van het volk de strijd van één tegen allen aan te gaan. De populistische leider laat zich met andere woorden verheerlijken als dé man van en onder het volk die zich als alternatief aanbiedt voor de 'verrotte' elite. Hij maakt dit aan de bevolking duidelijk in een eenvoudige, om niet te zeggen simplistische en een soms agressieve taal. De populistische politicus belooft stevast een rechtlijnig beleid te zullen voeren, niet rechts, niet links, maar goed voor iedereen, zonder daarbij stevige inhoudelijke argumenten aan te reiken. In werkelijkheid staan populistische leiders zowel aan de linker- of aan de

rechterzijde van het politieke spectrum. Rechtse populistten leunen zeer sterk aan bij uiterst of radicaal-rechts. Zo stellen ze zich erg vijandig op tegenover vreemdelingen. In het Wenen van de eeuwwisseling werd daaronder de Joden verstaan. Zo gingen nationalisme, populisme en antisemitisme er samen.

Tijdens het interbellum werden het antisemitisme, het populisme en het racisme hoofdingrediënten van het Duitse nationaalsocialisme en van het Franse en het Italiaanse fascisme. Beide leerstelsels behoorden tot het toenmalige uiterst rechtse denken, waarin het nationalisme een voorname rol speelde. Toch mag men het nationalisme niet automatisch in verband brengen met rechts of met extreemrechts. Ook linkse en uiterst linkse politieke krachten hanteren het nationalisme. De Russische communisten stelden zich tijdens het interbellum niet zelden even nationalistisch op als de toenmalige spelers op de rechterflank. Het opkomend Waalse nationalisme van de jaren 1960 was vooral een zaak van de Waalse socialisten en hun aanverwante vakorganisatie. Tot vandaag blijven de linkse krachten de steunpilaren van het Catalaanse nationalisme.

Omdat nationalisme samengaat met de meest diverse ideologieën en denkrichtingen, bestaan er vele soorten nationalisme. Toch kun je twee hoofdcategorieën binnen het nationalisme onderscheiden. Nationalisme is bijvoorbeeld bevrijdend of emancipatorisch indien het de emancipatie van een door de staat onderdrukt volk voor ogen heeft. Dat kan gepaard gaan met een open en democratisch nationalisme, gericht op de gelijkwaardigheid van meerdere volkeren. Nationalisme is onderdrukkend wanneer de staat bepaalde volkeren in de beleving van hun identiteit onderdrukt. Het onderdrukkend nationalisme kan extreem uitsluitend worden toegepast indien mensen met een bepaalde 'vreemde' taal, huidskleur of afkomst gediscrimineerd of zelfs geëlimineerd worden.

Nog dit: vaak beïnvloedt de tijdsgeest de ideologie waarmee de nationalistten uitpakken. Tijdens de overgang van de negentiende naar de twintigste eeuw, bijvoorbeeld, vonden ingrijpende veranderingen plaats zoals de tweede industriële revolutie, de politieke democratisering en het darwinisme. Daardoor vielen voor meerdere klassen van mensen oude zekerheden weg en dat ging gepaard met angst voor de toekomst. In diezelfde periode vluchtten drie miljoen Russische en Oost-Europese Joden voor armoede en discriminatie naar de Verenigde Staten, maar velen onder hen bleven in Frankrijk, België en Duitsland hangen. Deze ontwikkelingen waren niet vreemd aan de koppeling van nationalisme, populisme en antisemitisme.

Nationalisten, en dat is een tweede kenmerk van het nationalisme, vertrekken van het bestaan van een welbepaalde natie. De natie kan worden omschreven als een blijvende gemeenschap die generaties overschrijdt. Het gaat meer bepaald om een groep van mensen met een gemeenschappelijk verleden, die bovendien de wil vertonen met elkaar verder te leven. Die groep van mensen leeft binnen een bepaald territorium en beschikt in principe over dezelfde rechten en plichten. In de natie is er onder de bevolking min of meer overeenstemming over dezelfde waarden en normen. Daarmee is niet gezegd dat iedereen er exact dezelfde waarden en normen, laat staan opvattingen moet op nahouden. Wel is er een minimale overeenstemming over essentiële basiswaarden en basisnormen noodzakelijk om een natie leefbaar te houden of om een natie te kunnen opbouwen. Nemen we de Europese natie in wording als voorbeeld. De huidige Europese leiders aanvaarden geen landen als Europese lidstaat die een aantal westerse basiswaarden als vrijheid van meningsuiting, scheiding van kerk en staat of de scheiding der machten pertinent zouden schenden.

Een derde kenmerk is dat nationalisten willen dat de natie en de staat samenvallen. Dat kan indien de natie over een of andere vorm van zelfbestuur beschikt. In die zin streven nationalisten altijd naar zelfbestuur. Er bestaan verschillende gradaties van zelfbestuur. De in 1954 opgerichte Vlaams-nationalistische partij Volksunie (VU) streefde bijvoorbeeld naar federalisme. Op die manier wenste ze de oprichting van een Vlaamse deelstaat met behoud van de Belgische staat. Vanaf 1980 pleitte de VU voor een confederale staat en bijgevolg voor een verdere uitkleding van België. Sinds de oprichting van de Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA) in 2001 staat in artikel 1 van het partijprogramma de onafhankelijkheid van Vlaanderen als streefdoel.

Nationalisten, en dat is een volgend kenmerk, verlenen absolute voorrang aan de belangen en aan de creatie van de eigen natie. Normaal gezien telt voor de Vlaams-nationalisten eerst het belang van Vlaanderen en de uitbouw van de Vlaamse staat en pas in de tweede plaats verdedigen ze andere belangen, standpunten of waarden. Bij de andere partijen geldt eerder het omgekeerde. Er bestaan socialisten die zeer Vlaamsvoelend zijn, maar de socialistische standpunten en principes zijn voor hen doorgaans prioritair. Er zijn christendemocraten die zelfs naar het Vlaams-nationalisme neigen, maar als puntje bij paaltje komt, kiest het merendeel onder hen in de eerste plaats voor de christendemocratische waarden en belangen.

Een vijfde belangrijk kenmerk van het nationalisme is dat het vaak gepaard gaat met een sociale klasse die naar macht en welvaart streeft of met een sociale

klasse die dat dreigt de verliezen. Het Vlaams-nationalisme werd sterk ondersteund door mensen van de brede Vlaamse middenklasse die vonden dat ze te weinig sociale kansen kregen van de Belgische Franstalige elite en daarom via het Vlaams-nationalisme naar macht streefden. Vanaf de jaren 1960 had het Waalse nationalisme heel wat aanhangers bij de arbeidersklasse. Destijds verkommerde immers de Waalse industrie, waardoor de arbeidersklasse welvaart verloor.

Nationalisme wordt vervolgens aangewakkerd door politieke, economische en militaire macht en door het prestige dat een land uitstraalt. Vandaar ook dat nationalistengraag verwijzen naar een roemrijk verleden. Of daarnaar verlangen. Denken we aan de leuze die de Amerikaanse president Donald Trump gebruikte tijdens zijn verkiezingscampagne: *'Make America Great Again'*.

De staats- en natievorming is een laatste en belangrijk kenmerk van het nationalisme. Met het begrip 'staat' bedoelen we niet alleen een onafhankelijke staat, maar eventueel ook een deelstaat die al over een eigen regering, parlement, bevoegdheden en financiële middelen beschikt.

Begrippen zoals 'natie' en 'natiestaat' dateren van eind achttiende en van de negentiende eeuw. Vanaf de Franse Revolutie ontstonden de 'Europese vaderlanden' of de zich ontwikkelde natiestaten zoals Frankrijk, Duitsland, Spanje, België en Italië. Voordien bestonden sommige van die landen al, maar de staatsmacht lag verspreid bij kleinere, vrij zelfstandige regio's of gebieden met elk nog hun eigen munt, hun eigen taal en dies meer. Al tijdens de overgangperiode van het ancien régime naar de hedendaagse tijd startten de vorsten met het proces van centralisering en gelijkschakeling. Vanuit hoofdsteden als Madrid, Parijs of Brussel stippelden de vorsten via centrale instellingen een nationaal beleid uit dat in alle delen van het land op dezelfde manier moest worden uitgevoerd. Dat proces van unificatie en centralisering verliep geleidelijk en vrij moeizaam tot de periode vanaf de Franse Revolutie. Toen werd abrupt met de gebruiken van het ancien régime gebroken en bevorderde het moderniseringsproces de staats- en natievorming.

De vraag rees meteen wie tot de natie zou gaan behoren en hoe de staten de naties zouden uittekenen. De Franse revolutionairen zagen de natie als een groep van burgers met gelijke rechten en plichten. Daaraan koppelden ze het burgerschap. Het burgerschap betekent dat je binnen een begrensde territorium van specifieke rechten en vrijheden kunt genieten en je aan specifieke plichten moet houden. Tegelijk wordt de burger door de staat beschermd.

Het burgerschap leidt tot het lidmaatschap van de staat. Dat is voor de mens bijzonder belangrijk. Het burgerschap of het lidmaatschap van de staat biedt de mens bescherming, vrijheden, rechten en professionele kansen. Het burgerschap bepaalt de identiteit van de mens, vandaar de benaming identiteitskaart.

Na de Franse Revolutie probeerden de gezagsdragers de identiteit van de burgers op elkaar af te stemmen. Bovendien wilden ze hun identiteit verzoenen met die van de staat. Met die voornemens hadden de politieke leiders drie belangrijke doelstellingen voor ogen: het creëren van een gemeenschapsgevoel of een gevoel van verbondenheid, het opwekken van de vaderlandsliefde en de aanvaarding van het staatsgezag door de burger.

Om deze doelstellingen te bereiken, moesten ze uiteraard eerst de vraag stellen welke elementen naast het burgerschap de identiteit van de mens bepalen. Daar is geen eenduidig antwoord op omdat mensen van elkaar verschillen. Toch weten we uit onderzoek dat taal, territorium, religie, cultuur en sociale positie sterk identiteitbevorderende factoren zijn. In de negentiende-eeuwse natiestaten probeerden de politieke verantwoordelijken daarom de burgers zoveel mogelijk dezelfde cultuur, taal en basiswaarden te laten delen. Ze waren van oordeel dat de staat daarvoor moest instaan. De staat moest met andere woorden de natie vormgeven. Een dergelijke natievorming is een laatste belangrijk onderdeel van het nationalisme.

HET BELGISCHE NATIONALISME

Eind september 1830 wisten de Belgische revolutionairen zich van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden los te rukken. Op 4 oktober 1830 riepen de Belgische separatisten de onafhankelijkheid van België uit. Dat werd wegens geopolitieke redenen door de toenmalige grote Europese mogendheden aanvaard. Nadat vanaf 1839 de prille Belgische staat niet langer werd bedreigd door een wraaklustig Nederland en nog nauwelijks door het andere buurland Frankrijk, mondde de strijd van de revolutionaire middenklasse uit in de bestendiging van de onafhankelijke Belgische staat, met een begrensde territorium waarin een Belgische gemeenschap leefde. Zo vielen staat en natie samen, waardoor een belangrijk aspect van het Belgische nationalisme was ingevuld. Volgens de Belgische grondwet beschikken alle Belgen over een aantal essentiële rechten en vrijheden, zoals het recht op eigendom, de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van vereniging. De grondwet vermeldt ook een aantal gemeenschappelijke basiswaarden, zoals de scheiding der machten.